

Нийтийн нөөц баялгийн эдэлбэр, засаглалын хувьсал хөгжил: Монголын тэгш өндөрлөг дээрх бэлчээрийн нотолцоо

Яаочи Жанг^{1,2}, Амартүвшингийн Амаржаргал^{3,4}

¹ Ой судлал, зэрлэг байгалийн сургууль, Ауберны Их Сургууль, AL 36849
²<zhangy3@auburn.edu>

³ Хүмүүнлэгийн Их Сургууль, Улаанбаатар, Монгол
⁴<amarjargal2010@gmail.com>

ХУРААНГҮЙ

Газар эдэлбэр гэдгээр газрыг хэн эзэмшихийг тодорхойлохын сацуу, мөн газрыг түрээслэгч болон газрын эзэнийн хоорондох харилцааг томъёолдог. Үндсэндээ эдэлбэр болон өөрчлөн байгуулагдаж буй эдэлбэр нь нөөц баялгийн үнэ цэнийг тодотгодог. Нөөц баялгийн мөн чанар, цаг өнгөрөх тусам харьцангуй ховор хомс болж буй байдал нь газрын эдэлбэрийн хувьсал хөгжлийг өдөөх буюу удирдан хөтлөхөд залшгүй чухал угтвар зүйлүүд юм. Монголын тэгш өндөрлөгийн хувьд нөөц баялаг арвин ихтэй, хүн амын нягтрал бага байсантай холбоотойгоор урт удаан түүхийн ихэнх хугацаанд бэлчээрийн нөөц баялгийг нээлттэй хүртээмж, нийтийн эдэлбэр байлгасаар ирэв. Түүхэн хугацаанд уг бүс нутгийн бэлчээрийн эдэлбэр нь хувьсан хөгжиж ирсэн бөгөөд улс төрийн систем гэх зэрэг бусад хүчин зүйлсээс болж ерөнхий хэв шинжээс түр хугацаанд салж одох байдалд хүрч байсан ч ерөнхийдөө нээлттэй ба хагас нээлттэй хүртэмжээс нийтийн эдэлбэрт (эзэмшилд) шилжиж, мөн цаашлаад илүү хувьчилсан өмчлөлийн байдалд шилжиж ирсэн. Одоо цагт буй эдэлбэрийн олон янзын арга хэмжээнүүд бэлчээрийн нөөц баялгийн ховор хомс байдлыг тусган харуулж байна. Монгол улсад төр засаг газрын онцгой эрхтэй өмчлөгч гэж үзэх хэдий ч нийтийн засаглалтай хагас нээлттэй хүртэмжийг сонгон ашигласаар байхад, харин Өвөр Монголын хувьд наад зах нь ашиглах эрхийн хувьчлал руу илүү түлхүү зүглэн явж байна.

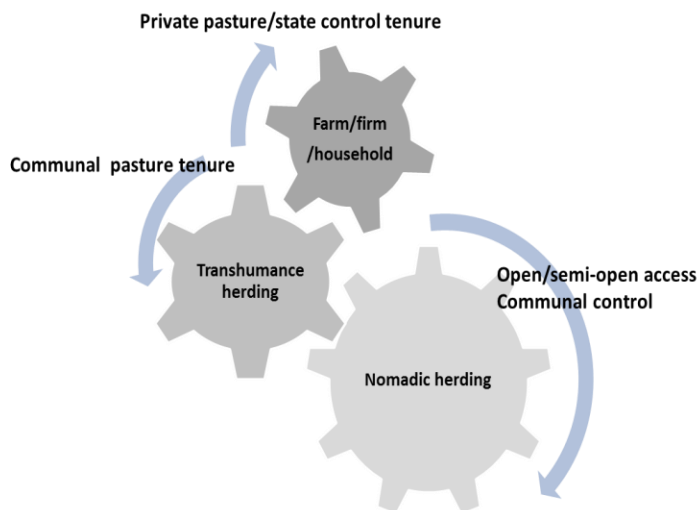
Түлхүүр үгс: эдийн засгийн шинэчлэлт, өмч хөрөнгийн эрх, өмч хувьчлал, бүлэг хамт олон, төвлөрсөн төлөвлөгөө

ОРШИЛ

Нийтийн эзэмшлийн нөөц баялгийг зөвхөн тодорхой эзэмшигч, ашиглагсдад хуваах боломжтой ч түүнийг хэрэглэн үр шимийг олж авах бусад ашиглагсдыг хамруулахгүй байхаар түүний үнэ өртөг өндөр болдог. Хэдийгээр заримыг нь үл хамрууласны асар өндөр үнэ өртөгөөс зайлсхийхийн тулд нийтийн эзэмшлийн нөөц баялгийг ихэнхдээ бүлэг хамт олны эдэлбэрт (тодорхой бүлэг хүмүүс хүртээж болох) хамруулдаг ч үүнийг ард олон юмуу төр засаг, эсвэл хувь хүмүүс юмуу байгууллагууд эзэмших боломжтойгоос гадна, зүгээр л нээлттэй хүртээмжтэй байлгах боломжтой. Эдэлбэрийн нэг хувилбар бүхий л нөхцөлд тохирно гэж үгүй.

Газрын үнэ өртөгтэй харьцуулахад хашаалж хуваах нь илүү үнэтэй тусдаг болохоор бэлчээрийг нийтийн нөөц баялаг гэж үзсээр хэвшсэн байдаг. Харин хүн амын нягтрал, зах зээл, мал бэлчээрлүүлэх арга барил, эдийн засгийн зохион байгуулалт, мөн улс төрийн хүчин гэх зэрэг олон хүчин зүйлийн өөрчлөлтүүд хувьсал хөгжлийг хөтлөгч хүчин зүйлс болох магадлалтай байдаг. Зураг 1-т түүхэн хэтийн төлөвийн ерөнхий хэв шинжийг дүрслэн үзүүлсэн. Урт удаан түүхийн турш бэлчээрийн нөөц баялаг нь өөртөө засах эрхийн олон янзын дүрэм журам бүхий бүлэг хамт олны эдэлбэрт хамрагдан ирсэн байдаг. Монголын тэгш өндөрлөг дээрх түүхэн хувьсал хөгжил болон сүүлийн үеийн эдийн засгийн өөрчлөн байгуулалт зэрэг нь шинжилгээ судалгааны сайхан жишээг хангаж өгдөг. Эдгээр өөрчлөлтүүд хэрхэн явагдсаныг ойлгох нь бодлого хэрэгжүүлэлтэнд чухал юм.

Хүн ам сийрэг, бэлчээр нутаг элбэг байхад нээлттэй буюу хагас нээлттэй хүртээмж, эвсэл овгийн бүлгүүдийн хувьд шилдэг нийтийн эдэлбэр зэрэг нь хамгийн сайн зохион байгуулалт байж болно. Нээлттэй хүртээмжийн үед бэлчээрийн хувьчилсан боломж бололцооны өртөг зардал тэгтэй тэнцэх тул малчид малынхаа тоог тохируулах замаар түрээсийг хамгийн их хэмжээн хүргэх болдог. Жишээлбэл, бэлчээрийн нөөц баялаг нь малчдын хамгийн их хэмжээний мал сүргийн хэрэгцээг хангахдаа ямар нэг зөрчлийг үүсгэхээргүй тийм элбэг хангалуун байя гэж үзье. Гэтэл бүхий л бэлчээр дээрхий адил чанартай байж чадахгүй бөгөөд түрээс нь хамгийн зах хязгаарын ба нээлттэй хүртээмжтэй бэлчээр нутгийн өртгөөс хамааран тодорхойлогдох билээ. Хүн ам нэмэгдэж, нөөц баялаг ховор тарчиг болох үед бэлчээрийг нээлттэй хүртээмжээс илүү их журамлагдсан хүртээмж рүү өөрлөх шаардлагатай болно.

Хувийн бэлчээр / төр засгийн хяналт дорх эдэлбэр
Ферм / компани / өрх айл
Бүлэг хамт олны бэлчээр эдэлбэр
Богино нүүдэл суудлын мал маллагаа
Нээлттэй / хагас нээлттэй хүртээмж Бүлэг хамт олны хяналт
Чөлөөт нүүдлийн мал маллагаа

Зураг 1. Мал маллагаа болон бэлчээрийн эдэлбэрийн хувьсал хөгжил

Бэлчээрийг илүү сайн, журамлагдсан байлгахын тулд цаанаас оноосон хөлсний нөхцөлд түрээсийг хамгийн их болгохоор хамгийн тохиромжтой тоо хэмжээг тодорхойлогддог. Түрээс гэдгээр энд газар нутгаас гарч буй үнэ цэнэ буюу баялагийг, харин хөлс гэдгээр өөр бусад үйл ажиллагаанаас олж авах хөдөлмөрийн хамгийн сайн орлогыг хэлсэн байна. Хэрэв бэлчээр мөн нээлттэй хүртээмжтэй хэвээр бол түүнээс илүү их ашгийг олохоор түүн рүү чиглэх хүний урсгал илүү их байна. Ингээд эцсийн эцэст түрээс үгүй болно. Газрын үнэ цэнийг хамгаалахын тулд овгийн бэлчээр, эвсэл өөр төрлийн бүлэг хамт олны эдэлбэр гэх мэтийн тодорхой журамлалыг бий болгох хэрэгтэй юм. Гэхдээ бүхий л бэлчээр хаалттай хүртээмжтэй биш, хамгийн зах хязгаарын бэлчээрийг нээлттэй хэвээр үлдээж болно. Зөвхөн

хамгийн гол ба үнэ цэнэ өндөртэй бэлчээрийг л журамлан цэгцлэх ёстой юм. Монголын тэгш өндөрлөг дээр бэлчээрийн нөөц баялгийн ихэнх хэсэг нь урт удаан хугацаагаар садан төрөл буюу овгийн бүлэг гэх мэт хамт олны эдэлбэр нь байсан. Нийтийн нөөц баялгийн хэв шинжтэй бэлчээрийг бүлэг хамт олны эдэлбэртэй байлгахын өөрийн гэсэн давуу талууд байна. Жишээлбэл, овгийн тэргүүлэгчид (буюу овгийн хамтын үйл ажиллагааны удирдагчид) малчдад хамгаалалт үзүүлдэг байсан ба бусад овог бэлчээрээс нь хүртэхээс хамгаалан нөөц баялгийг засаглах тодорхой дүрмүүдийг тогтоож байсан бөгөөд малчид овгийн тэргүүлэгчдэд тодорхой хэмжээний төлөөсийг төлдөг байв.

Өмч хувьчлал ч бас чухал арга барилыг танилцуулж байна. Үүнд нийтийн гэсэн юмыг хувьчилж, зурвас газруудад хувааж, хашаалсан үед хувь хүний хариуцлага гэсэн зүйл бий болдог. Одоо малчин тус бүр бэлчээрээ бүрэн хянах буюу ашиг тус ба өртөг зардлынх нь аль алийг хариуцах боломжтой болно. Үнэн хэрэгтээ, хөгжингүй орнуудын ихэнхэд бэлчээр хувийн эзэмшилд шилжсэн байдаг. Гэхдээ, өмч хувьчлал нь зохицуулалтын хамгийн өндөр өртөг зардлыг бас оноодог. Газар нутгаас олж авна гэж хүлээгдэж буй ашиг нь гаргасан зардлаас илүү гарах ёстой байдаг.

МОНГОЛЫН ТЭГШ ӨНДӨРЛӨГИЙН НОТОЛГОО

Олон мянган жилийн турш Монголын тэгш өндөрлөг дээр мал маллагааны үндсэн нэгжүүд болох төрөл садан ба овгийн бүлгүүд бэлчээрийн бүтээмж гаралт, улс төрийн цөм нь байжээ. Бүлэг бүр баялаг, эрх мэдлийн хувьд ялгаатай, бүлгийн удирдагчид дотоод зөрчлүүдийг зохицуулдаг, мөн хамгийн гол нь, гадны дайсаас хамгаалах буюу дайсан руу халдан довтлох үйл ажиллагаанд бүлгээ зохион байгуулдаг байв. Зарим бэлчээрийг зөвхөн өвлийн улиралд ашиглахаар нөөцлөн хадгалдаг, мөн бэлчээр сэлгэлт, мал бэлчээрлүүлэх чиглэлийг журамлаж, харин бусад нөөц баялгийг нээлттэй буюу хагас нээлттэй хүртээмжтэй байлгадаг байсан. Хүн ам багатай асар уудам орон зайг тооцож үзвэл эзэмшлийн хил хязгаарыг тогтооход төвөгтэй, заавал илэрхий, сайн тодорхойлогдсон хил хязгаартай байсангүй. Нутаг дэвсгэрийн төлөө, тухайлбал зарим гол нөөц баялгийн төлөө тэмцэх нь түүхийн турш энгийн зүйл, тогтмол үргэлжилсэн үзэгдэл байв (Латтимоур, 1940).

Нүүдэлч малчдын дунд төр засаг бий болсон нь үнэндээ дотоод хэрэгцээг хангахын төлөө бус, харин өндөр зохион байгуулалттай суурьшмал нийгэмтэй улсуудтай тогтмол үндсэн дээр харилцаа ба тэмцлийг явуулах зорилготой байсан гэдэг нь нотлогдсон юм (Бёрхем, 1979; Айронс, 1979). Энэ нь нээлттэй хүртээмж бол гол асуудал биш байсныг илтгэж байна. Уг нотолгоог дэмжсэн баримт гэвэл, Сахарын цөлөрхөг Африкт колончлолын үеийг хүртэл зохион байгуулалтаар хамаагүй муу нүүдэлч малчид амьдарч байсан байхад, харин Дотоод Азид хамгийн өндөр зохион байгуулалттай нүүдлийн нийгэмтэй бүлгүүд нь дэлхийн хамгийн том ба хамгийн төвлөрсөн уламжлалт суурьшмал улс болох Хятадтай ойр оршиж байсан явдал юм (Барфийлд, 1989, 7-р нүүр). Гэхдээ нүүдэлч улс бий болж тогтсоныхаа дараа хөдөлгөөнт чадамж гэх зэрэг цэрэг дайны хүчины зориулалт бүхий хэгш хэмт бус харилцааг ашиглав (Хазанов, 1985).

Чингис хааны удирдлага доор Монголын Эзэнт гүрэн (1162-1227) тэгш өндөрлөг дээрх нүүдэлч овгуудыг нэгтгэж 1 сая гаруй хүнтэй улс болсон байдаг. Овгийн дотоод тэмцлийн уламжлалт шалтгааныг нугчин дарахын тулд тэрээр өвлөн залгамжилж ирсэн язгууртны цол хэргэмийг хүртэл халсан. *“Нүүдэлч улс гүрний тэргүүнд язгууртнуудаар удирдуулсан зохион байгуулалттай улс бүлгүүд байсан боловч нүүдэлч төрийн байгууламж доторх овгийн гишүүдийн ихэнх нь янз бүрийн хэмжээний удам угсаа, омог буюу овгийн төрөл садны бүлэгт үндэслэх өөрийн уламжлалт улс төрийн зохион байгуулалтыг хадгаалсан гэж үзэхээр нөхцөл*

харагдаж байв.” (Барфийлд, 1989, р.5). Чингис хаан түүнчлэн феодалын тогтолцоот бэлчээрийн эзэлбэрийн системийг хөхүүлэн дэмжсэн. Чингис хааны босгон байгуулсан Эзэнт гүрэн хожим түүний ач зээ нараар удирдуулсан хэд хэдэн улс болж хуваагдсан. Энэ нь бүр ч илүү феодал шинжтэй нийгэм байсан ба 1600-гаад оны дундуур Манжууд Чин төр гүрэн улсыг байгуулах хүртэл ийм байдлаар үргэлжлэв. “Хошуу” хэмээх цэрэг-нийгмийн нэгжүүд бий болсон, мөн бүлэг хамт олны эдэлбэрийг хахуулдах замаар биш, харин феодализмын системийг эзэн хаан оноодог байсан.

Минг төр гүрэн улс 1641 онд бий болохоос өмнө нүүдэлч малчид газар нутагтаа чөлөөтэй нүүдэллэдэг байжээ (Линдер, 1981). Минг төр гүрэн улс бий болсны дараа бэлчээр нутгийг овгийн бүлгүүдэд эргүүлэн оноосноор, хахир өвөл, эсвэл ган гачигтай жилийг эс тооцвол, тогтсон нутаг дэвсгэр бүхий засаг захиргааны нэгжийг бий болгосон (Нацагдорж, 1967). Чин төр гүрэн улс нь (1644) эрэмбэлэсэн эдэлбэрийг илүү бэхжүүлэв. Эзэн хаан газрын туйлын эзэмшлийг атгадаг боловч овгийн тэргүүлэгчид, шашны удирдагчид ба газрын эзэд бэлчээрийн ашиглалтын эрхийн давамгайлах байр суурийг авсан байв. Үүнд: 1) овгийн тэргүүлэгчид овог буюу улсын нэрээр бэлчээр нутаг эзэмшдэг; 2) мал эзэмшигчид овог буюу улсдаа тодохой төлбөр төлж бэлчээрийг түрээсэлдэг; 3) сүм хийд ба сүм хийдийн удирдагчид бэлчээрийн ашиглалтын эрхийг атгадаг байсан. Минг ба Чин төр гүрэн улсаас өмнө Монголын тэгш өндөрлөгийн колончлолыг нөхцөлдүүлэх зүйл байсангүй гэдгийг онцлон тэмдэглэвэл зохино. Үүний эдийн засгийн хамгийн үндсэн шалтгаан бол газар нутаг үнэ цэнэ маш багатай, түрээс бий болгох чадамжгүй, харин эдэлбэрт шаардлагатай үнэ өртгөөс эзэмшлийн ашиг тус давж гарч чадахгүйд оршив. Минг, мөн ялангуяа Чин төр гүрэн улсын үед хүн ам нэмэгдсэн нь газрын үнэ цэнийг өсгөж, тухайлбал шилжилтийн бүсийн дагуух, хөдөө аж ахуйн зориулалтаар ашиглах, үнэ цэнэ нь өндөр болох төлөвтэй газар нутгийг нэмэгдүүлэв.

Монгол улс ба Өвөр Монголын аль алинд тохилдсон нэгдэлжилт ба төрийн төвлөрсөн төлөвлөгөөт тогтолцоо нь үнэн хэрэгтээ хувьслын ерөнхий хэв маягаас тойрч салсан явдал байжээ. Монголд 1921 оноос хойш төвлөрсөн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлсэн ба бэлчээрийн эрх бүрэн хэмжээгээр төр засагт төвлөрөх болов. Тэрхүү зорилгод хүрэх хамгийн гол арга хэрэгсэл бол нэгдэлжилт байжээ. Олон жилийн (1921-1940) тэмцэл, хүч хэрэглэх арга хэмжээний үр дүнд 1950-аад оны сүүлээр мал сүргийг нэгдлүүдэд төвлөрүүлэв (Хибберг, 1967). Хаана бэлчих, хэзээ бэлчихийг бүхий л нэгдлийн малын хувьд төр засаг шийддэг байсан. Нэгдлийн малчид орон нутгийн засаг захиргааны нэгжийг давж чөлөөтэй нүүдэллэх зөвшөөрөлгүй байжээ. Монгол улс Зөвлөлт Холбоот улсын нөлөөгөөр төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засагтай болохоор явж байлаа. 1950-аад ба 1960-аад онд Монголын бэлчээр ба малыг нэгдлүүдэд харьяалуулав. 1960-аад оны эхэн үе гэхэд Монгол улс “бүлэг хамт олны” эзэмшлээс төр засгийн хяналт илүү өндөр нэгдлийн эдийн засаг руу эрс шилжилтээ хийгээд дууссан байлаа. Малчид малынхаа бүтээгдэхүүнийг зах зээлийн бус, харин төвлөрсөн төлөвлөгөөт үнээр засаг төрд худалдахаас өөр аргагүй байдалтай байсан (Фернандез-Гименез, 1997). Зөвлөлт Холбоот улс задарч нурсны дараа буюу 1990 оноос хойш эдийн засаг нь төвлөрсөн төлөвлөгөөт байдлаас чөлөөт зах зээл руу шилжсэн. Мал сүргийг эргүүлэн өрхүүдэд хуваарилсан боловч бэлчээр нутаг эдүгээ хүртэл засаг төрийн мэдэлд байна. Мал хувьдаа эзэмших нь малын тоо толгойг нэлээд хэмжээгээр өсгөх угтвар нөхцөл болсон юм. Нөөц баялаг ба бэлчээр элбэг хангалуун тул бэлчээрийн ихэнх нөөц баялаг одоо хүртэл нэлээд нээлттэй хүртээмжтэй, гэхдээ улс бол гол эзэмшигч нь байсаар байна. Зөвхөн хот суурин, тухайлбал Улаанбаатар хотын ойр орчмын зарим газар нутгийг хувь хүмүүст хуваарилан эзэмшүүлж байна.

Өвөр Монголд 1949 оноос эхлэн эрс шийдэмгийн зарим бодлогын өөрчлөлтүүд явагдсаны эхнийх нь Нэгдлийн үед (1954-1958), мөн араас нь Ардын хамтын эзэмшил байв. Малын бүтээгдэхүүнийг төвлөрсөн төлөвлөгөөгөөр хуваарилдаг

байжээ. Харин 1980-аад оны эхэн үеэс юуны өмнө мал сүргийг, мөн дараагаар бэлчээр газрыг хувьчлал руу чиглүүлэх болсон. Мал сүргийг хувьчлах үед бэлчээр нутаг ямар нэгэн журамлалгүй хамтын хэрэглээ байсан хэвээр. 1980-аад оны сүүлээр малын тоо толгой асар их хэмжээгээр нэмэгджээ. Хөдөлгөгч хүчин нь засаг төр ба орон нутгийн засаг захиргаагаар зохицуулагдаж ирсэн үйлдвэрлэлээс өрх бүрийн ашиг орлогын нэмэгдүүлэлт рүү өөрчлөгдсөн нөхцөл байжээ (Гао болон бусад, 2013). Энэ бол нээлттэй хүртээмжийн тод жишээ бөгөөд 1980-аад оны сүүлч ба 1990-ээд оны эхэн үеэр бэлчээрийн өргөн уудам нутагт бэлчээрийн даац нэлээд хэтрэх болов. Сүүлийн үеийн судалгаанаас харвал ӨМ болон МУ хоёрын бэлчээр тодорхой хэмжээгээр доройтсон бөгөөд ӨМ-д энэхүү доройтол МУ-ынхаас илүү ноцтой хэмжээнд байна (Ангерег болон бусад, 2008; Жианг болон бусад, 2006). Эрт дээр үед хүн ам бага, бэлчээр нутаг элбэг хангалуун ба нээлттэй хүртээмж нь муугүй сонголт байныг бодвол 1980-аад онд хомс болсон нөөц баялгийг журамлалгүйгээр ашигласан нь хор хөнөөлтэй явдал байж, тэр даруй л бэлчээрийн даац хэтрэхэд хүргэв. Ингээд 1990-ээд оны дунд үеэс нээлттэй хүртээмжийг зогсоохын тулд бэлчээрийг хуваан хашаалах арга ажиллагааг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Төр засгаас бэлчээрийн эдэлбэрийг журамлан цэгцлэх ба мал бэлчээрлэлтийн эрчимийг хязгаарлах ажиллагаа явуулж, бэлчээрийг нөхөн сэргээх бодлогыг 1998-1999 онуудад хэрэгжүүлж эхлэв. Бүс нутгийн хэмжээнд нөхөн олговрын хэд хэдэн шат дарааллыг хэрэгжүүлсэн юм.

ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ БОЛОН ДҮГНЭЛТ

Бүхий л нөхцөл байдалд тохиромжой дан ганц эдэлбэрийн хувилбар гэж үгүй. Эдэлбэрийг тодорхойлох хамгийн үндсэн чухал хүчин зүйл бол нөөц баялгийн хомс байдлын хэмжээ юм. Зөвхөн Монгол улс ба Өвөр Монголын хооронд төдийгүй, бүс нутаг бүхэнтэй харьцуулахад эдэлбэрийн асар их ялгааг олж харах боломжтой. Өвөлжөө нутаг гэх мэт илүү үнэ цэнэтэй нөөц баялаг, эсвэл хүн ам төвлөрөлтэй илүү ойрхон бэлчээрийн хувьд онцгой эрх илүү олон, дүрэм журам илүү их атал, харин алсын ба зах хязгаарын бэлчээр нутаг нээлттэй буюу хагас нээлттэй хүртээмж бүхий хэвээр үлдсэн байжээ. Хувьсал хөгжил нь ерөнхийдөө нээлттэй хүртээмжээс бүлэг хамт олны хяналт удирдлага руу, мөн эцэст нь хувьчилсан эзэмшил ба журамлалт рүү чиглэдэг. Өнөө үед Монголд хүн ам цөөнтэй хэсгүүд нээлттэй буюу хагас нээлттэй хүртээмжийг хадгалсаар, харин илүү шигүү хүн ам суурьшилтай газрууд илүү дүрэм журамлал дор орж байна.

Монгол улс ба Өвөр Монголд 1940-өөд оноос 1980-аад он хүртэл хэрэгжсэн бэлчээр газрын төвлөрсөн эдэлбэр нь хувьсал хөгжлийн ерөнхий хэв маягаас түр тойрч салсан явдал байсан бөгөөд бэлчээрийн нөөцийн ашиглалт, хамгаалалтын хувьд үр нөлөө муутай, үр дүн багатай арга барил гэдгээ нотолж харуулсан. Өнөө цагт болж буй өөрчлөн байгуулалтууд бол эдийн засгийн хөгжил, шинэлэг технологи болон үр бүтээлд эргэн нийцэх зорилгоор хийгдэх нэг ёсны ухралт юм. Харин эдэлбэрийн ямар хэлбэрийг авч хэрэглэх нь харьцангуй хомс байдлаас шалтгаалсаар хэвээр. Аль нэг нөөц баялгийг маш бага үнэ өртгөөр (жилд нэг га газрыг хэдхэн центийн үнээр) авах юмуу түрээслэх боломж байсаар л байна. Нээлттэй буюу хагас нээлттэй хүртээмж нь хамгийн оновчтой зохицуулалт гэж тооцогдсоор л байна. Гэтэл Өвөр Монголд эдүгээ бэлчээрийн зарим нөөц баялаг маш үнэ цэнэтэй болж эхэлж, түрээсийн өртөг нь бидний 2014 онд судалж илрүүлсэнээс болон өрхийн асуулгаас үзвэл жилд нэг га газарт 30 ам. доллар хүртэл өссөх боломжтой болж байна. Тэр нөхцөлд нээлттэй хүртээмж түрээсийн өртгийг сарниулах утгаар тохиромжгүй зүйл юм.

Бэлчээрийн нөөц баялагийн төрөл бүрийн эрх бий. Бэлчээр газраас үнэ цэнийг олж авахын тулд тухайн эрх тус бүрийг өөрийн гэсэн зохицуулалт дотор байлгаж болно. Хувьчлагч эзэд мал бэлчээрлүүлэлтээс үнэ цэнийг олохын тулд хамгийн сайн менежментийг явуулахаа мэдэх боловч тэр үйл ажиллагаа бусдад ямар

хүсээгүй үнэ өртгийг тулгаж болохыг бодолцоогүй байж магадгүй. Жишээлбэл, бэлчээр нь нийтийн бүтээгдэхүүний мөн чанарыг агуулах экосистемийн үйлчилгээг хангах утгаар илүү чухал болсоор байгаа өнөө үед, экосистемийн үйлчилгээний төлбөр гэх зэрэг экосистемийн үйлчилгээний зах зээлийн механизмыг хараахан боловсруулаагүй байсан бол бэлчээрийн зарим нөөцийг төвлөрүүлэн ашиглах нь илүү зохистой зохицуулалт болох байлаа. Өвөр Монголд сүүлийн үед танилцуулсан бодлого нь экосистемийн үйлчилгээг хангагч эзэмшигчдэд болон бусад бүс нутгийн үр ашгийг хүртэгсдэд экологийн нөхөн олговрыг хэрэглэх бодлого юм. Дүгнэвэл, бэлчээрээс хүртэх үнэ цэнийн олон талт байдал нь эдэлбэрийн хэлбэрийг ихээхэн хэмжээгээр тодорхойлдог байхад эдэлбэр нь өнөөх үнэ цэнийг илүү ихээр олж авахаар төлөвлөгдсөн байдаг. Тэгэхлээр үнэ цэнийг өөрчлөх нь хөрөнгийн эрхийн зохицуулалт ба нөхөн олговрын бодлогын өөрчлөлтийг ч мөн дэмжих учиртай.

ТАЛАРХАЛ

Энэ ажил ҮШУС-ХБХС төслийн “Монгол улс болон Өвөр Монголын Экосистем болон Нийгэм” хэмээх судалгааны санхүүгийн дэмжлэгээр хийгдэв.

АШИГЛАСАН ХЭВЛЭЛИЙН ЖАГСААЛТ

- Angerer BJ, Han G, Fujisaki I, Havstad K. (2008). Climate change and ecosystems of Asia with emphasis on Inner Mongolia and Mongolia. *Rangelands*, 6, 46–51.
- Burnham P. (1979). *Spatial mobility and political centralization in pastoral society, in pastoral production and society*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fernandez-Gimenez M. (1997). *Landscapes, Livestock, and Livelihoods: Social, Ecological, and Land-use Change among the Nomadic Pastoralists of Mongolia*. Ph.D. dissertation, University of California, Berkeley, USA.
- Gao L, Zhang Y, Qiao G, Chen J. (2013). Grassland Degradation and Restoration in Inner Mongolia Autonomous Region of China from the 1950s to 2000s: Population, Policies and Profits. In (Chen J, Wan S, Henebry GM, Qi J, Gutman G, Sun G, Kappas M, eds.), *Dryland Ecosystems in East Asia: State, Changes, and Future*, HEP-De Gruyter, p406-422.
- Hibbert RA. (1967). The Mongolian People's Republic in the 1960s. *The World Today*, 23(3), 122-130.
- Irons W. (1979). *Political Stratification among the Pastoral Nomads - In Pastoral Production and Society*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lattimore O. (1940). *Inner Asian Frontiers of China*. American Geography Society, New York.
- Jiang H. (2006). Decentralization, Ecological Construction, and the Environment in Post-Reform China: Case Study from Uxin Banner, Inner Mongolia. *World Development*, 34, 1907–1921.
- Khazanov A. (1985). *Nomads and the Outside World*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Linder RP. (1981). Nomadism, Horses and Huns. *Past & Present*, 92, 3-19.
- Natsagdorj S. (1967). The Economic Basis of Feudalism in Mongolia. *Modern Asian Studies*, 1, 265-281.
- Wang J, Brown DG, Agrawal A. (2013). Sustainable governance of the Mongolian grasslands: comparing ecological and social-institutional changes in the con-text of climate change in Mongolia and Inner Mongolia, China. In (Chen J, Wan S, Henebry GM, Qi J, Gutman G, Sun G, Kappas M, eds.), *Dryland Ecosystems in East Asia: State, Changes, and Future*, HEP-De Gruyter, p423–444.